

Smer kommenterar

I denna dokumentserie sammanfattar och kommenterar Smer nationella och internationella rapporter i aktuella medicinsk-etiska frågor. De etiska analyser och eventuella ställningstaganden som presenteras här är förenklade.

Handel med ägg, njurar och kommersiella surrogatmoderskap

Smer kommenterar 2014:1, publicerad 2014-05-08
Dokumentet kan laddas ner från www.smer.se

Om ämnet

Utbudet av vård blir allt mer globaliserat och många reser över landsgränser för att köpa en medicinsk behandling. Detta innebär bland annat att ofrivilligt barnlösa personer kan köpa ägg till fertilitetsbehandling eller använda sig av kommersiellt surrogatmoderskap utomlands. Det förekommer även en illegal handel med njurar som används till att njurtransplantera sjuka personer.

Inledning

Gränsöverskridande vård eller ”medicinsk turism” kan sägas vara en effekt av en allt mer globaliserad värld. En ökad rörlighet för människor och tjänster, högre ekonomisk standard för många grupper samt ett ökat informationsflöde via internet har skapat en marknad för medicinsk vård som liksom andra marknader styrs av utbud och efterfrågan. Anledningen till att en person söker sig utomlands för att få en medicinsk behandling kan vara att metoden inte erbjuds eller tillåts i det egna landet, eller att det är billigare utomlands. Andra orsaker kan vara långa väntetider eller praktiska hinder.

En rapport från OECD beskriver den medicinska turismen som ett växande fenomen som domineras av patienter från

höginkomstländer som åker till länder med lägre ekonomisk standard för att köpa behandlingar billigare. Det är dock svårt att få grepp om den exakta omfattningen eftersom tillförlitlig statistik saknas.

Gränsöverskridande vård kan innebära både möjligheter och risker för patienten som blir behandlad. När behandlingen involverar en tredje part som vid surrogatmoderskap eller njurtransplantationer blir de etiska aspekterna och riskerna mer påtagliga.

Denna kommentar gäller

Det etiske råd: International handel med menneskelige æg, rugemoderskab og organer. Rapport från Danmarks nationale etikråd. December 2013. Tillgänglig på: <http://www.etiskraad.dk/Projekter/Kommercialisering-af-kroppen.aspx>

Kommersialisering av kroppen

Kommersialisering av kroppen och kropps-funktioner innebär att någon säljer organ, celler eller vävnader eller upplåter sin kropp till olika ändamål. Exempel på detta är handel med könsceller och befruktade ägg, kommersiellt surrogatmoderskap och handel med njurar.

Då ofrivillig barnlöshet är ett stort problem i många länder finns en relativt stor efter-

frågan på obefruktade (och även befruktade) ägg. Vid uttagning av ägg finns risker för komplikationer, exempelvis överstimulering vid hormonbehandlingen. Att köpa och sälja obefruktade ägg är förbjudet i många länder men tillåts exempelvis i USA och Indien. I vissa andra länder är handel med ägg visserligen inte tillåtet, men den ersättning som utgår är så pass stor att den i princip fungerar som en betalning för många. Detta kan utgöra ett incitament för framför allt fattiga kvinnor att sälja sina ägg. Det finns även en illegal marknad för handel med ägg.

Kommersiellt surrogatmoderskap innebär att surrogatmodern får betalt utöver de faktiska kostnader som är förknippade med graviditet och förlossning, vilket är tillåtet i exempelvis Indien, Ryssland och vissa stater i USA. Andra länder som exempelvis Nederländerna tillåter bara altruistiskt surrogatmoderskap, dvs. när ingen egentlig betalning utgår till surrogatmodern. Antalet personer som åker till andra länder för att anlita en surrogatmoder brukar beskrivas som växande. Surrogatmoderskap innebär också risker för surrogatmodern.

Organhandel är förbjudet i de flesta länder i världen. Iran brukar anges som det enda landet som har en lagstiftning som tillåter handel med organ. Köp och försäljning av kroppar och kroppsdelar fördöms i Europarådets konvention om mänskliga rättigheter och biomedicin liksom i många andra internationella dokument och riktlinjer. Det är emellertid allmänt känt att det förekommer en illegal internationell handel med organ, särskilt njurar, även om det är svårt att uppskatta omfattningen av denna verksamhet.

I de flesta länder råder en brist på njurar och andra organ som kan transplanteras till sjuka människor. Via internet kan en njursjuk person hitta en klinik i en annan del av världen som utför kommersiella, illegala njurtransplantationer. En annan variant av organhandel är att en person som är villig att sälja en njure presenteras som en "anhörig donator" för sjukvården i det egna landet.

Donation av njurar från levande givare innebär medicinska risker, även om riskerna bedöms vara små vid korrekt utredning och behandling. Vid illegal verksamhet ökar riskerna p.g.a. bristfällig utredning (en ökad risk för både givare och mottagare) samt avsaknad av uppföljning efter ingreppet – något som idag rekommenderas pågå livslångt för levande njurgivare.

Sammanfattning av rapporten från Det etiske råd, Danmark

Rapporten från Danmarks *Det etiske råd* behandlar etiska frågor som är förknippade med internationell handel med ägg, kommersiellt surrogatmoderskap och handel med njurar. Även frågor kring det egna landets hantering av de aktuella behandlingarna berörs. Här redogörs översiktligt för det danska rådets ställningstaganden.

Övergripande ställningstaganden

Det etiske råd stöder enhälligt den övergripande principen om att människokroppen och dess delar inte ska kunna köpas eller säljas. Rådet anger ett antal olika skäl som stöd för denna uppfattning:

- Människors värdighet kränks om de behandlas som varor.
- Handel med kroppsdelar underminerar den altruistiska princip som donation bör vila på.
- Handel med ägg i synnerhet kan leda till en rangordning av människor.
- Handel med kroppsdelar innebär att fattiga människor i världen exploateras.

En minoritet av det danska rådet anser dock att försäljning av kroppsdelar inte skiljer sig avsevärt från andra åtgärder som mycket fattiga människor kan vara pressade till, exempelvis mycket farligt arbete. Därför bör man acceptera att människor har rätt att göra sina egna rationella val mellan de torftiga möjligheter som ofta står till buds.

Några av de danska ledamöterna anser att den bästa hjälp som kan ges till människor som befinner sig i en utsatt situation är att upprätta ett certifieringssystem som säkerställer att handeln med kroppsdelar och

kroppsfunktioner åtminstone sker med största möjliga hänsyn till den säljande personen. Majoriteten av de danska ledamöterna anser dock att det är helt osannolikt att ett certifieringssystem skulle kunna fylla denna funktion och befarar i stället att sådana system kommer att innebära en legalisering av denna typ av handel.

Befruktade och obefruktade ägg

Det etiske råd anser att donation av mänskliga ägg bör ske på altruistisk grund, och majoriteten anser att den nuvarande bristen på äggdonatorer bör lösas genom altruistiska tillvägagångssätt. Några medlemmar föreslår också att man i Danmark bör öppna för möjligheten att donera befruktade ägg som blivit över vid fertilitetsbehandlingar. En minoritet av det danska rådet anser även att man tills vidare bör göra det möjligt att köpa ägg från utländska kliniker under beskydd av ett certifieringssystem som erbjuder givare skydd. En enskild medlem är emot alla former av äggdonation.

Surrogatmoderskap

Samtliga av *Det etiske råds* medlemmar anser att kommersiellt surrogatmoderskap är etiskt problematiskt, och en minoritet är emot alla former av surrogatmoderskap. En knapp majoritet vill dock inte förbjuda alla former av surrogatmoderskap, och några ledamöter uppmanar lagstiftarna att se över möjligheterna att underlätta tillgången till altruistiskt surrogatmoderskap (som nu endast är tillåtet i begränsade former) i Danmark. Dessutom anser en minoritet att någon form av certifierade, kommersiella surrogatmoderskap bör främjas.

Internationell organhandel

Samtliga medlemmar i *Det etiske råd* betraktar den illegala internationella handeln med organ som ett allvarligt problem. Samtliga medlemmar anser även att bristen på organ som är tillgängliga för transplantation är ett stort socialt problem som man bör arbeta för att försöka lösa. En minoritet rekommenderar därför att man bör införa presumerat samtycke till organ donation från avlidna i Danmark. En majoritet anser dock att frågan om organ-

donation är så pass känslig att presumerat samtycke inte bör införas. Vidare anser en av danska rådets medlemmar att tills problemet med organbrist har lösts, skulle en form av certifierad försäljning av organ kunna tillåtas. Det är dock ett hypotetiskt resonemang eftersom organhandel är förbjudet i de flesta länder.

Sanktioner mot danska medborgare som köper kroppsdelar eller tjänster utomlands

En majoritet av det danska rådet anser inte att danska medborgare som köper ägg eller organ eller utnyttjar kommersiellt surrogatmoderskap utomlands ska kunna straffas för detta i Danmark, oavsett om det är tillåtet eller illegalt i det andra landet. Istället bör myndigheter arbeta förebyggande med exempelvis information för att förhindra detta. Några av de danska ledamöterna vill dock införa påföljder för dessa gärningar. En del av medlemmarna anser också att de som fungerar som mellanhänder bör kunna bestraffas för det i högre grad jämfört med hur det ser ut idag.

Slutligen anser ett enigt danskt råd att alla danskar – oavsett om de har köpt ägg, organ eller betalat för surrogatmoderskap i andra länder – bör garanteras relevant medicinsk eftervård på danska sjukhus.

Svenskt perspektiv

Organhandel – gällande rätt

Handel med biologiskt material från en levande eller avliden människa är förbjudet enligt 8 kap. 6 § lagen (2006:351) om genetisk integritet. Förbudet omfattar t.ex. mänskliga ägg men inte blod, hår, modersmjölk och tänder. Den som bryter mot förbudet döms till böter eller fängelse i högst två år.

I Sverige är handel med organ och vävnader straffbart. Den rådande principen är att donation av organ och vävnader ska ske på altruistisk grund, och att inget vinstsyfte får finnas. Donatorn kan dock ersättas för utgifter som resekostnader, kostnader för

uppehålle samt förlorad arbetsinkomst i samband med ingreppet.

Äggdonation i Sverige

Efterfrågan på donerade ägg som är tillgängliga för fertilitetsbehandling är i Sverige större än tillgången, vilket har medfört att väntetiden för behandling med donerade ägg kan vara lång. Dessutom har landstingen åldersgränser för IVF som ligger runt 37-41 år. Långa väntetider och åldersbegränsningar kan utgöra incitament för barnlösa svenskar att åka till en klinik utomlands och betala för behandling.

Njurtransplantationer i Sverige

Levande givare har blivit en allt viktigare resurs inom svensk sjukvård för att täcka det stora behovet av njurtransplantationer. Det är vanligt att donatorn är en släkting, partner eller vän till den njursjuka patienten. Njurar och andra organ kan också doneras från en avliden person. Det råder emellertid en stor brist på organ i Sverige, och det förekommer att njursjuka patienter åker utomlands och betalar för en njurtransplantation.

Surrogatmoderskap i Sverige

Surrogatmoderskap är inte uttryckligen förbjudet i svensk lag men förhindras av regelverket bl.a. eftersom det inte är tillåtet att föra in ett befruktat ägg med både donerade ägg och donerade spermier i en kvinnans kropp. De senaste åren har en intensiv debatt förts om huruvida surrogatmoderskap bör tillåtas i Sverige och frågan utreds för närvarande i regeringskansliet. En del svenskar åker utomlands för att anlita en surrogatmoder. Enligt en undersökning från Socialstyrelsen hade minst 100 svenska barn tillkommit genom surrogatmoderskap utomlands mellan åren 2007 och 2012.

Smers kommentarer

Övergripande kommentarer

Smer stödjer den grundläggande principen om att människokroppen och dess delar inte ska kunna köpas och säljas. Handel med kroppsdelar innebär ett hot mot människovärdet och kan leda till att fattiga människor exploateras och skadas. Därför bör all form

av organhandel vara förbjudet och motarbetas.

Ett certifieringssystem för kommersiella kliniker i utlandet som utför ägg- eller njurtransplantationer eller tillhandahåller surrogatmoderskap skulle kanske kunna öka chanserna att de säljande personerna får adekvat medicinsk behandling och uppföljande eftervård. Detta system skulle dock understödja den kommersiella verksamheten och kunna leda till en större allmän acceptans av exempelvis organhandel. Därmed skulle användningen även av icke-certifierade och illegala kliniker kunna öka.

Motiven bakom att anlita en surrogatmoder eller att köpa ägg eller njurar utomlands kan vara en stark barnlängtan respektive ett stort medicinskt behov. Rådet anser dock att respekten för människovärdet och den allvarliga och överhängande risken för exploatering av fattiga människor väger tyngre i detta sammanhang och är därför emot den kommersiella verksamheten.

Handel med ägg

Smer har i rapporten *Assisterad befruktning – etiska aspekter (2013:1)* uppmärksammat behovet av donerade ägg för fertilitetsbehandling av barnlösa. Smer föreslog bland annat att donation av befruktade ägg borde tillåtas i Sverige, och att donerade befruktade ägg skulle kunna användas även till dem som står på kö för äggdonation. Rådet ansåg att handel med ägg och spermier borde vara fortsatt förbjudet.

I debatten har det ibland hävdats att den nuvarande ersättningsnivån för äggdonatorer ofta är för låg för att täcka de faktiska kostnader och inkomstbortfall som ingreppet medför. Särskilt inkomstbortfallet kan variera mycket från person till person. Ersättningsnivåerna varierar dock mellan de olika landstingen och det förekommer att beloppet som erbjuds är så pass högt att det för många skulle kunna innebära en betalning utöver faktiska kostnader. Detta väcker frågor om vilka grundprinciper som ska råda vid donation av könsceller och vid vilken

ersättningsnivå verksamheten övergår i handel. Smer uppfattning är att endast de faktiska kostnader och inkomstbortfall som donatorn har i samband med ingreppet ska ersättas.

Vid vissa kliniker utomlands kan man välja ägg eller spermier utifrån registrerade egenskaper hos donatorn, exempelvis utseende, idrottsprestationer, utbildningsnivå och IQ. Detta kan liknas vid att välja ut egenskaper hos blivande barn vilket strider mot grundläggande etiska värderingar om människovärde och riskerar att bidra till segregering och diskriminering i samhället. Det är ett exempel på vad en kommersiell och oreglerad verksamhet kan leda till.

Smer håller fast vid att all handel med ägg och spermier bör vara fortsatt förbjuden och att altruism bör vara den rådande grundprincipen vid donation av könsceller. Det är svårt att förhindra att individer åker utomlands för att köpa eller sälja ägg men detta bör inte uppmuntras av samhället.

Surrogatmoderskap

För kvinnor som av medicinska skäl inte kan genomgå en graviditet liksom för homosexuella män kan surrogatmoderskap vara ett alternativ att få barn. Den grupp av svenskar som åker utomlands för surrogatmoderskap tyder på en efterfrågan av metoden, och flera intressegrupper i samhället propagerar för att denna form av assisterad befruktning ska tillåtas även i Sverige. Surrogatmoderskap är dock en komplicerad fråga som aktualiserar grundläggande etiska frågor rörande reproduktiv autonomi, självbestämmande och integritet, respekten för människovärdet samt principen om barnets bästa.

Vid kommersiella arrangemang är risken stor att fattiga kvinnor ställer upp som surrogatmodrar av ekonomiska skäl, och det kan ifrågasättas om de verkligen handlar autonomt. Dessutom finns det en risk att barnet kommer att betraktas som en handelsvara om betalning utgår till surrogatmodern.

I den tidigare nämnda rapporten om assisterad befruktning tog Smer enhälligt ställning emot kommersiella former av surrogatmoderskap med hänvisning till att detta kan leda till exploatering av kvinnor och en kommersialisering av fortplantningsprocessen. Dessutom ansåg rådet att kommersiella surrogatarrangemang kan strida mot människovärdesprincipen eftersom surrogatmodern initialt används som ett medel för att lösa barnlösa personers problem. En majoritet av rådets ledamöter ansåg dock att det under vissa omständigheter kunde vara etiskt godtagbart med altruistiskt surrogatmoderskap, medan en minoritet av rådet var emot även denna form av surrogatmoderskap.

Handel med njurar

Handel med njurar är ännu mer problematiskt än handel med ägg eller kommersiella surrogatmoderskap, eftersom ingreppet i princip är oåterkalleligt och det innebär medicinska risker för den säljande personen. Smer anser att den internationella illegala organhandeln bör motarbetas. Samtidigt bör den nationella donationsverksamheten främjas för att kunna täcka en större del av behovet av njurtransplantationer.

Smers bedömning

Den internationella handel med njurar som pågår är etiskt oacceptabel och bör motarbetas. Smer är även emot handel med könsceller liksom kommersiella surrogatmoderskap. Certifieringssystem för kommersiella kliniker som tillhandahåller IVF med donerade ägg, njurtransplantationer eller surrogatmoderskap är problematiska eftersom de uppmuntrar kommersiella och ibland illegala verksamheter och undergräver den altruistiska principen.

Lästips

Lunt N, Smith R, Exworthy M, Green S, Horsfall D, & Mannion, R. *Medical Tourism: Treatments, Markets and Health System Implications: A scoping review*. Paris: OECD. 2011.

Nuffield Council on Bioethics. *Human bodies: donation for medicine and research*. Rapport. 2011.

Steering Committee of the Istanbul Summit. Organ trafficking and transplant tourism and commercialism: the Declaration of Istanbul. *Lancet*. 2008 Jul 5;372(9632):5-6.

The Declaration of Istanbul on Organ Trafficking and Transplant Tourism. *Istanbuldeklarationen*. Patientbroschyr på svenska. 2011.

Lundin S. *Organ till salu*. Natur Kultur. 2013.

Statens medicinsk-etiska råd. *Assisterad befruktning – etiska aspekter*. Rapport 2013:1.

Kumari R. *Surrogacy motherhood – ethical or commercial?* Rapport från Centre for Social Research, Indien. 2013.

Johansson M och Sahlin N-E. 11 000 kronor för en äggdonation – oetiskt hög nivå? *Läkartidningen*. 2013;110(45):1968.

Faktaundersökning

Annika Tibell, docent transplantationskirurgi, rikssjukvårdssamordnare, Karolinska Universitetssjukhuset, Stockholm. Vice ordförande i Livet som gåva.

Statens medicinsk-etiska råd, Smer, är ett parlamentariskt sammansatt rådgivande organ till regeringen, som har till främsta uppgift att belysa medicinsk-etiska frågor ur ett övergripande samhällsperspektiv.

Redaktör: Karin Wilbe Ramsay, e-post: karin.wilbe-ramsay@regeringskansliet.se
Smer, Socialdepartementet, 103 33 Stockholm
Tel: 08-405 10 00, e-post: smer@regeringskansliet.se, webbplats: www.smer.se

